

Levinas in de praktijk

Een handleiding voor het best mogelijke helpen, privé en in de zorg

Van Jan Keij; ISBN 978-90-8687-109-4

Samengevat door Paul van Beuzekom; Op eigen koers

19 november 2019

Inhoudsopgave

1.# Centrale vraag	2#
2.# Het mensbeeld.....	2#
2.1.# Onafhankelijkheid en genieten.	2#
2.2.# Afhankelijkheid en lijden.	2#
2.3.# Ethische raakbaarheid.....	2#
2.4.# Denken.....	2#
2.5.# Vruchtbaarheid.	3#
3.# Toelichting bij het mensbeeld.....	3#
3.1.# Onafhankelijkheid en genieten.	3#
3.2.# Afhankelijkheid en lijden	3#
3.3.# Praktijkvoorbeeld.....	4#
3.4.# Ethische raakbaarheid.....	4#
3.5.# Denken.....	5#
4.# Hoe werkt dit uit in de praktijk?	6#
4.1.# Interpretatie van het appèl	6#
4.2.# Rechtvaardigheid	6#
4.3.# De onzekerheid over de juistheid van de beslissing	7#
4.4.# Het gebruik van regels	7#
5.# Samenvatting.....	8#

Zie ook op youtube:

- Interview Levinas door IKON, 3 delen: <https://youtu.be/tQPjVT3WU5I>
- The Other and Otherness: An Intro to Emmanuel Levinas: https://youtu.be/RaPNYQ_qdII
- Levinas by Michael Barnes: <https://youtu.be/heHJm4ge-L0>

1. Centrale vraag

Welke eigenschappen moet ik hebben om zorg te kunnen hebben voor anderen?

2. Het mensbeeld

Het boek gaat uit van een mensbeeld met de volgende eigenschappen.

2.1. Onafhankelijkheid en genieten.

Deze twee samen zijn essentieel voor kwaliteit van leven. Onafhankelijkheid gaat over de vrijheid om zichzelf te zijn en verantwoordelijkheid over zichzelf te nemen. Wie handelt onder dwang kan niet verantwoordelijk gehouden worden voor wat hij doet. En genieten in een brede basale zin geeft, geeft het leven zin. En verantwoordelijkheid nemen kan mijn genieten frustreren, maar desondanks mij vervullen van geluk. Door te genieten kan gevoel en empathie zich ontwikkelen. Het leert meevoelen met de ander, genieten van het contact met de ander. Het maakt helpen zinvol. En ik moet goed voor mezelf zorgen om goed voor een ander te kunnen zorgen.

2.2. Afhankelijkheid en lijden.

Tegelijkertijd zijn we niet alleen voor de vervulling van onze behoeften maar vooral ook voor het genieten van contacten afhankelijk. We willen van betekenis zijn. Dit maakt ons kwetsbaar voor de ander. Met onze eigen kwetsbaarheden lijden kunnen we de breekbaarheid en de behoefte aan contact van de ander invoelen. Dit stimuleert mijn verantwoordelijkheid bij het helpen/bijstaan van de ander. Afhankelijkheid, is dus een voorwaarde voor verantwoordelijkheid.

2.3. Ethische raakbaarheid

Genieten en lijden zijn niet voldoende om tot verantwoordelijk handelen te komen. Voor het juiste helpen is oriëntatie op de ander vereist, hetgeen volgens Levinas het eigenbelang overstijgt. De zorgverlener is bij de vraag naar het juiste helpen zelf niet het uitgangspunt. De ethische raakbaarheid maakt mij gevoelig voor het appèl van de ander. Geraakt worden betekent geroepen worden, niet vrijblijvend.

2.4. Denken

Denken is voorwaarde voor verantwoordelijke zorg om drie redenen:

Onafhankelijkheid leidt tot keuzevrijheid. Dit vraagt afwegen en overwegen en leren beslissen.

Nadenken over wat de ander wil of nodig heeft, is nodig om zelf te beslissen hoe verantwoordelijk te handelen. Zo neemt de zorgverlener verantwoordelijkheid voor zijn handelen.

Rechtvaardigheid vraagt dat niet alleen op één hulpvrager gefocust wordt, maar overweging nodig is of daarmee andere betrokkenen of hulpvragers nog voldoende recht kan worden gedaan.

2.5. Vruchtbaarheid.

Kwetsbaarheid leert mij met het leven om te gaan, maakt mij sterker. Maar tegen de dood heb ik niets in te brengen. We kunnen dan alleen nog maar het stokje aan de volgende generatie overgeven, als antwoordt op de onophoudelijke verwoestingen van de dood.

Leven is synoniem met **kwaliteit van leven**. Levinas: Het leven is affectiviteit en gevoel, leven is een combinatie van genieten én verantwoordelijkheid nemen. In dit basisschema zit de complete filosofie van Levinas opgesloten.

3. Toelichting bij het mensbeeld

3.1. Onafhankelijkheid en genieten.

Genieten is ademen, eten, drinken, warmte of koelte opzoeken, geuren van de natuur. Genieten is het tellen van de dagelijkse zegeningen, pluk de dag, levensdrang. Leven is kwaliteit van leven. Levinas vindt genieten belangrijk, zolang het zonder verslaving is, want dan verliezen we aan verantwoordelijkheid. Verantwoordelijkheid komt genieten ten goede. Alles kan dan een bron van vreugde worden, ook ons werk. Genieten zal in alles wat ik doe gaan doordringen, onze contacten, in ziekte, in werk, zelfs in ongeluk dat nog een vorm van geluk kan bevatten.

Tegelijkertijd is genieten voor elk mens anders. Het principe “wat gij niet wilt ..” suggereert vergelijkbaarheid. Terecht hanteert de zorg de NIVEA-houding. Niet Invullen Voor Een Ander. Elk mens zoekt voortdurend naar kwaliteit van leven. Helpen zal daarom altijd de particuliere onafhankelijkheid, dat wil zeggen het geluk van een mens bevorderen.

3.2. Afhankelijkheid en lijden

In ruime zin genomen is pijn lijden altijd op de een of andere wijze een frustratie ervaren. In de pijn schikt de werkelijkheid zich niet naar mij. Pijn ondergraaft de kwaliteit van leven, en maakt de grenzen van mijn zingeving duidelijk. Pijn is opdringerig en ontmaskert zo mijn bewustzijn als een heel relatief en wankel gegeven. Pijn is verschrikkelijk en ont-zettend, het ontzet mij, omdat ik word aangetast in mijn geluk. In plaats van te beheersen word ik beheerst. Juist wie het leven intens liefheeft, is ultragevoelig voor het lijden. Maar wat is dan de zin van het lijden?

1. Zonder behoeften geen geluk. Maar precies die behoeften maken mij kwetsbaar, vatbaar voor lijden. Zeker als ik eraan verslaafd raak.
2. Vanwege die kwetsbaarheid kan ik als mens niet zonder geborgenheid, intimiteit, bescherming en beschermde opvoeding. Want die maken het leven pas menselijk.
3. Veel kunstenaars vinden hun inspiratie in hun lijden.
4. Dankzij kwetsbaarheid als sterfelijkheid is er erotiek.
5. Kwetsbaarheid als sterfelijkheid nodigt ons uit om onwezenlijke van wezenlijke zaken te onderscheiden.
6. Nietzsche: wie een pijnloos leven wil leiden zal uiteindelijk niet leven.

7. Alleen als ik zelf ervaar dat het leven kwetsbaar is, kan ik mij inleven in soortgelijke ervaringen van anderen, waardoor helpen pas echt mogelijk wordt. Als ik de krampachtige focus op de vervulling van mijn eigen behoeften en overleving kan loslaten, is er ruimte om op anderen te focussen. Dan is het effect van mijn lijden dat mijn bewustzijn zich verbreedt tot voorbij mijzelf, waardoor ik gemakkelijker open sta voor het lijden van de ander. Dat kan ons een ander geluk brengen. Nodig zijn voor een ander is een zegen, niet nodig zijn is een ramp. Het lijden van de ander bestrijden is een ethisch absoluut principe.

3.3. Praktijkvoorbeeld

Een Marokkaans meisje komt bij haar huisarts. Meisje: mijn vader heeft in mijn dagboek gelezen dat ik met jongens uitging en ook wel met ze zoende. Heel verschrikkelijk. Nou denkt hij dat ik misschien geen maagd meer ben. Dan zet hij mij het huis uit. Huisarts: en ben je nog maagd? Vrouw: eh, nou nee, maar dat stond niet in mijn dagboek. Huisarts: oh, en wat moet ik nu doen? Meisje: kunt u een verklaring tekenen dat ik nog maagd ben? Huisarts: dat is niet gebruikelijk. Meisje: en als ik u er duizend euro voor betaal?

3.4. Ethische raakbaarheid.

Een appèl is een vaak onbewust verlangen waar nog geen woorden voor zijn. Er is wel een vage notie van dat verlangen, maar het wordt verpakt in een concreet probleem of vraag. Een oproep tot meewerken aan een verlangen naar meer kwaliteit van leven, terwijl het verlangen nog niet helder is, laat staan de vormgeving daarvan. Het appèl is de vraag achter de context, terwijl de aandacht in eerste instantie naar de context getrokken wordt. Het gaat om het verlangen achter het zichtbare probleem in de context. Om het appèl duidelijk te krijgen is het nodig om met de ethische raakbaarheid achter de context, tussen de regels door te kijken.

1. Het appèl van de ander is op mij gericht, doet een beroep op mijn verantwoordelijkheid. In het voorbeeld is het appèl op de huisarts gericht.
2. Een appèl doet mij op de ander focussen, met het risico dat ik mezelf uit het oog verlies. In het voorbeeld focust de huisarts op het meisje, én tegelijkertijd is het zaak dat hij niet zomaar het verzoek inwilligt maar zijn persoonlijk en professioneel geweten inzet om te zien wat klopt met zijn positie.
3. Het appèl raakt mij zonder dat ik daar actief toe besluit, en nog voor ik het bemerk. Het dringt binnen. Ik ben niet inbraakbestendig. Ook al kan ik al op een appèl reageren, het ondergaan van een appèl komt eerst, daarna kan ik het registreren. Pas dan kan ik mij weer hernemen. Het begint dus in onvrijheid. En daarna neem ik mijn autonomie weer terug. Als het Marokkaanse meisje haar verzoek heeft neergelegd, wordt van de huisarts een antwoord verwacht.
4. Het appèl is een absolute verplichting in de zin dat ik er niet onderuit kan. Ik móet me ertoe verhouden. Een appèl is dus een vorm van dwang. Maar hóe ik dat doe is mijn eigen verantwoordelijkheid. In het voorbeeld kan de huisarts er niet meer omheen
5. Een appèl kan je elk moment tegenkomen. Mijn gevoeligheid voor een appèl is een ethische dimensie die onder mijn bewustzijn ligt. Deze gevoeligheid is dus geen lieflijk mededogen maar een gevoeligheid die heel irritant kan zijn. Ik heb met de ander te doen.

- Levinas vindt dat deze ethische gevoeligheid ons wezen als mens is, dat door het appèl wakker geroepen wordt. Zo wordt de huisarts onverwacht met haar appèl geconfronteerd.
6. De asymmetrie van het appèl. Levinas noemt een appèl een beroep dat een appellant meestal onbewust doet, en dat schuil gaat achter de context, en zelfs achter een concrete vraag verborgen kan zijn. Terwijl ik het appèl als dwingende verplichting kan ervaren. Als ik mij deze asymmetrie niet bewust ben kan ik zomaar de appellant beschuldigen van zijn dwingende appèl terwijl hij zich van geen kwaad bewust is. Het appèl is dus geen wederkerig verschijnsel. Wie in de druk van het appèl niet goed voor zichzelf zorgt, kan dus ook niet goed voor de ander zorgen. Het voorbeeld laat duidelijk zien dat de posities van meisje en huisarts asymmetrisch zijn.

Waar gaat een appèl over? Over kwaliteit van leven, wat neerkomt op welzijn, op de mens kunnen worden die je bent. Een leven kunnen leiden van genieten én van je verantwoordelijkheid nemen. Dan is helpen het bevorderen van onafhankelijkheid waardoor iemand de kans krijgt zichzelf te zijn in zijn omstandigheden En dat blijkt voor eenieder anders te zijn, juist omdat iedereen kwaliteit en welzijn anders invult.

Dus als de hulpverlener na geraakt te zijn woorden geeft aan het appèl, dan is dat nog slechts zijn interpretatie ervan, en wie weet een misvatting. Zo zijn er vaak vele vertalingen van een appèl mogelijk, elk met hun eigen accentueringen.

Dus wat die kwaliteit van leven concreet inhoudt kan alleen door de appellant worden bepaald. Oriëntatie op, en inleving in die ander zijn daarom vereist om de onafhankelijkheid, het genieten en de verantwoordelijkheid van de ander te bevorderen. Dit ethisch principe, het scheppen van voorwaarden voor kwaliteit van leven, is absoluut.

In het voorbeeld zal de huisarts niet klakkeloos die verklaring tekenen. Hij kan allerlei interpretaties van het appèl geven. Maar overleg met het meisje is nodig om helder te krijgen wat haar wezenlijke vraag is achter haar verzoek.

3.5. Denken

Naast de drie redenen waarom denken een noodzakelijke voorwaarde is voor verantwoorde zorg, wordt de visie van Levinas op de groei van denken beschreven. Als ik als kind in mijn naïviteit grenzen overschrijd en daarop aangesproken word, voel ik dat als kritiek, als een oordeel over mij die mij op mijzelf terugwerpt. De ander veroorzaakt een ethische confrontatie waardoor ik naar mezelf ga kijken, als het ware van een afstandje, en een beeld van mezelf maak dat niet meer helemaal samenvalt met mezelf. Dit is het begin van zelfreflectie, van de innerlijke dialoog, én het begin van autonomie die keuzevrijheid inhoudt. Het leert me stilstaan bij mezelf. Zo groeit mijn ethische raakbaarheid, mijn geweten, “conscience morale”, zoals Levinas dat noemt. Hij stelt dat we voor de ontwikkeling en instandhouding van dit denken steeds op de kritiek van anderen aangewezen zijn. Dissensus, verschil van opvatting, is daarom een mogelijkheid tot vooruitgang en als zodanig waardevoller dan consensus. Dit vraagt niet alleen dat we kritiek kunnen ontvangen, maar ook kunnen geven als “het vuile werk om van iemand te houden”. Dus kritiek is onmisbaar, niet alleen voor het individu maar ook voor organisaties en politiek.

Bijzonder is dat Levinas in de traditie van de filosofie het woord “denken” blijft gebruiken, maar dat niet slechts invult als rationeel, analytisch en gevoelloos denken maar het uitbreidt met ethische raakbaarheid waardoor autonomie mogelijk wordt.

4. Hoe werkt dit uit in de praktijk?

4.1. Interpretatie van het appèl

De appellant doet, vaak zonder het zichzelf te beseffen, een oproep ter verbetering van de kwaliteit van leven. Iedereen verstaat daar wat anders onder. Wat is de discrepantie tussen het verbale verzoek en het non-verbale appèl? De appellant is het uitgangspunt. Overleg met de appellant is dus nodig opdat die zijn eigen appèl helder krijgt. Risico is hier dat het appèl te snel vanuit een theorie of opvatting geïnterpreteerd wordt, wat neerkomt op reductionisme. De mens mag nooit in het keurslijf van een theorie of opvatting geperst worden. Openstaan voor zijn uniciteit blijft belangrijk. Dus in het praktijkvoorbeeld kan de huisarts niet simpelweg terugvallen op protocollen, omdat hier duidelijk een heel verhaal achter het verzoek zit.

Maar anderen kennen onbewust mijn raakbaarheid, met het risico van misbruik. Dus hóe ik mijn verantwoordelijkheid neem, is mijn verantwoordelijkheid. Ik moet erachter kunnen staan vanuit mijn verantwoordelijkheid voor de ander. Als de gevraagde hulp tegen mijn geweten indruist, ondermijn ik mezelf en mijn eigen kwaliteit van leven. Zonder goede zelfzorg is goede zorg voor de ander niet mogelijk. Het is helder dat de huisarts niet zondermeer die verklaring schrijft en de duizend euro incasseert, omdat hij daarmee zijn eigen positie ondergraaft.

4.2. Rechtvaardigheid

Hier komt het belang van derden om de hoek kijken. Wat vraagt die ene mens van mij? En hoe verhoudt zich dat tot de wensen van derden? De vader van het meisje, bijvoorbeeld. Loop ik het risico om anderen te veronachtzamen, achter te stellen, te beledigen of te beschadigen? Is het in het voorbeeld ethisch tegenover de vader om die verklaring te tekenen? En is het rechtvaardig om in ons land het meisje gevangen te laten in de cultuur van haar vader? Hulp wordt dan mede afhankelijk van de context en de vergelijking met derden. Hierdoor is reductionisme en depersonaliseren onvermijdelijk omdat de appellant dan gezien wordt als onderdeel van een groep. Een dergelijk vergelijken geeft frictie waardoor de beslissing over de te bieden hulp een compromis kan worden. Fixatie op één appèl veroorzaakt willekeurige uitsluiting van alle anderen. En een poging om rechtvaardig te handelen ten opzichte van derden leidt tot verdunning, uitstel en zelfs eventueel afstel van hulp. Een oplossing voor dit ethisch dilemma is er niet. Ofwel: onrecht is onvermijdelijk. Beantwoordt de huisarts het verzoek van het meisje met de gevraagde verklaring, dan doet hij het meisje recht, maar de vader waarschijnlijk niet. Moreel handelen brengt in de ogen van anderen altijd immoreel handelen met zich mee. Onvermijdelijk gezien de vaak tegengestelde belangen van mensen. Dus, rechtvaardigheid is onhaalbaar. Ook al hebben mensen gelijke rechten, ze zijn tegelijk fundamenteel ongelijk en uniek.

Daarom is twijfel een belangrijke voorwaarde om anderen te horen. Koester daarom de twijfel en koppel dat aan doorpakken. Want twijfel mag niet verlammen.

4.3. De onzekerheid over de juistheid van de beslissing

Voor die onzekerheid zijn diverse redenen.

1. Ik beslis na vergelijking. En die vergelijking is nooit af. Een andere vergelijking kan tot een andere beslissing leiden.
2. Ik beslis vanuit mijn persoonlijke habitus, vanuit mijn paradigma's. Vanuit een ander paradigma kan ik anders beslissen. Het betrekken van collega's met andere perspectieven kan een beter zicht bieden en leiden tot een betere beslissing.
3. De verzamelde informatie kan verkeerd blijken te zijn. Andere informatie kan tot een andere beslissing leiden.

Dus elke beslissing is betwifelbaar en inwisselbaar voor een andere. Rechtvaardigheid is daarom erg situatie-gebonden, waardoor er geen algemene definitie voor te geven is. Dit relativisme van opvattingen zorgt voor de flexibiliteit die noodzakelijk is voor het best mogelijke helpen.

4.4. Het gebruik van regels

Regels zijn bondige samenvattingen van goede beslissingen in het verleden. Ze dienen nu als steun bij het beoordelen. Maar ze nemen niet weg dat rechtvaardigheid situatie-gebonden is. De algemeenheid van regels doen geen recht aan het unieke van mensen. In het verleden gebleken goede beslissingen bieden geen garantie voor de toekomst.

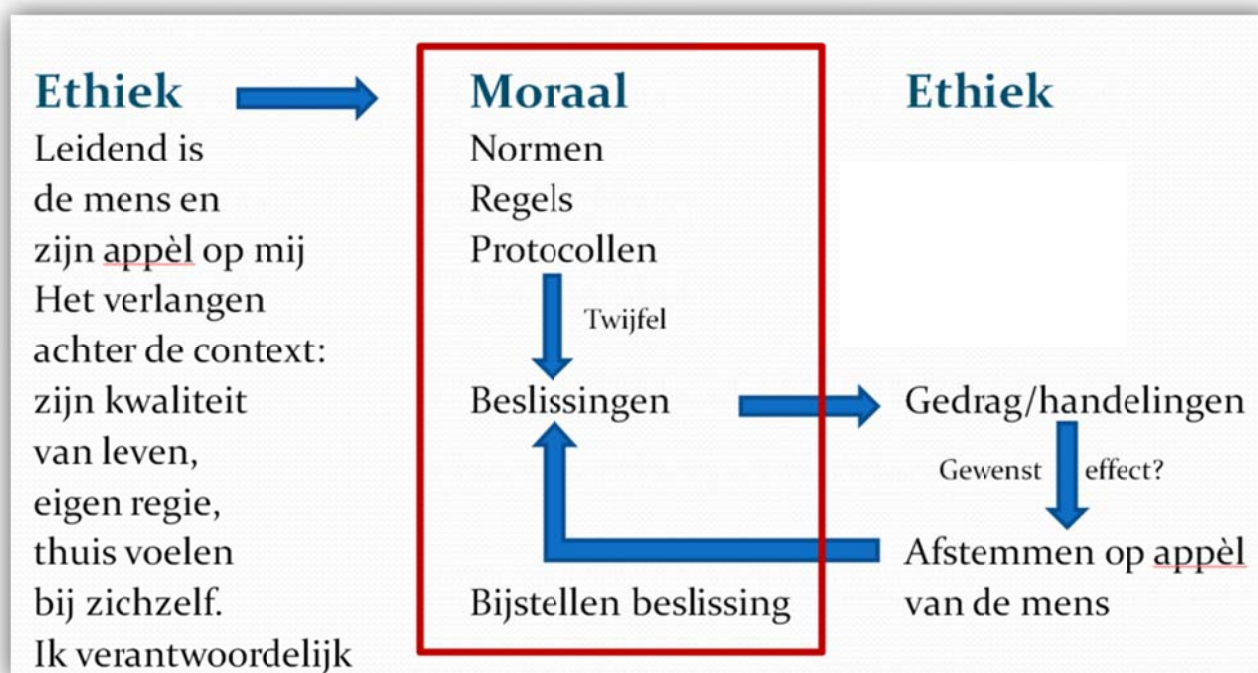
Het idee "regel is regel" suggereert dat mijn eigen verantwoordelijkheid zich erachter kan verschuilen. Daarmee vermijd ik allerlei risico's zoals klachten van cliënten en werkgever, vervolging door de tuchtrechter of ontslag. Afwijken van regels is risicovol, gedachteloos opvolgen echter ook. Klakkeloos toepassen van regels komt neer op het inleveren van de eigen verantwoordelijkheid en op mijzelf verlagen tot een robot. Het is een vorm van fundamentalisme dat kan leiden tot de bereidheid om mensen te offeren aan de opvattingen en regels, variërend van het geweld van de "paarse krokodil" tot dat van Eichmann.

De frictie zit hem tussen de algemeenheid van de regel en de uniciteit van de mens tegenover mij. Om die frictie professioneel te hanteren is professionele ruimte nodig. Ruimte om professionele vaardigheden en regels als steun te gebruiken bij de ethische afweging van hoe deze ene unieke mens gesteund kan worden bij het realiseren van zijn eigen kwaliteit van leven.

5. Samenvatting

Samengevat komt voorgaande neer op de volgende stappen

1. In mijn ontmoeting als zorgverlener met de cliënt hoor ik zijn probleem of zijn vraag, en voel ik een onuitgesproken appèl, een verlangen achter de context. Zolang het appèl mij niet duidelijk is, heb ik daar geen antwoord op. Ik zet mijn ethische raakbaarheid in om in samenwerking met de cliënt het appèl in zijn woorden helder te krijgen. Ik blijf zelf verantwoordelijk hoe ik met dat appèl omga. Goed voor mezelf zorgen is de basis voor zorg voor de ander.
2. Ik weeg normen, regels en protocollen mee om te komen tot een beslissing, wetend dat hij betwifelbaar en inwisselbaar is.
3. Bij het vertalen van beslissing naar gedrag stem ik voortdurend af op de cliënt om te zien of het bijdraagt aan zijn appèl, aan zijn kwaliteit van leven. Wie weet is hij daar in eerste instantie niet blij mee.
4. Dat afstemmen kan leiden tot bijstellen van de beslissing, hetgeen resulteert in ander gedrag.

Als de professionele ruimte beknot wordt doordat normen, regels en protocollen belangrijker worden dan de mens, dan wordt de ethische raakbaarheid voor het appèl van de cliënt buiten spel gezet. Daarmee blijven normen, regels en protocollen het enige houvast om de juistheid van handelen te beoordelen. Dit is gewelddadig tegenover de cliënten én de zorgverleners. Dat haalt de kwaliteit van leven voor beiden én de kwaliteit van de zorg onderuit. Daarom is sociale innovatie in zorg en welzijn zo belangrijk.